

Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu *Divja liga* Vlade Uroševića

Namita Subiotto

Prispevek obravnava literarno upodobitev Skopja v (detektivskem) romanu Divja liga sodobnega makedonskega avtorja Vlade Uroševića, pri čemer se osredotoča na opis nekaterih dejanskih kulturnih znamenitosti makedonske prestolnice (Bit pazar, Kamniti most, Stara čaršija, Muzej Makedonije) in prikazuje, kako avtor zgodbeni prostor spreminja iz prozaičnega vsakdana v čudežni prostor skrivnosti oziroma kako doseže zanj značilno atmosfero skrivnostnosti, ki je nekakšno vezivo pripovednega diskurza.

V sodobni makedonski romaneskni produkciji, ki je nastala po osamosvojitvi Republike Makedonije (leta 1991),¹ obstaja tudi nekaj del, ki dogajanje prostorsko eksplicitno umeščajo v glavno mesto nove države, časovno pa v sodobnost. Med njimi so vsaj štiri dela, ki jih lahko beremo tudi v slovenskem prevodu, in sicer: *Sneg v Kazablanki* Kice B. Kolbe (prev. Klarisa M. Jovanović, 2008), *Divja liga* Vlade Uroševića (prev. Namita Subiotto, 2009a), *Rezervno življenje* Lidije Dimkovske (prev. Aleš Mustar, 2014) in *Špegavec* Aleksandra Prokopieva (prev. Robert Suša, 2023). Gotovo bi bilo zanimivo primerjati podobe makedonskega glavnega mesta v vseh teh delih, a tokrat se posvetimo samo enemu, in sicer *Divji ligi*.

Avtor tega romana, Vlada Urošević (1934), velja za avtorja, čigar pripovedni slog je bolj uglašen z dediščino evropskih literarnih tendenc kot pa z aktualno nacionalno konstelacijo (Капушевска-Дракулевска 2019: 27), giblje se namreč v imaginarnem in fantastiki ter odkriva mistično stran mestnega, urbanega življenja (Георгиевска-Јаковлева 2008: 72–73). Literarni zgodovinarji ga štejejo za najvidnejšega predstavnika urbane poezije² (Георгиевска-Јаковлева 2008: 69) in tipičnega *pesnika mesta*, pesnika Skopja (Друговац 1990: 589). Poleg številnih razprav s področja literarnih ved, saj je bil tudi profesor primerjalne književnosti, je objavil nekaj knjig esejev o literaturi in

1 Od leta 2019 z uradnim nazivom Republika Severna Makedonija.

2 Tudi v enem izmed gimnazijskih učbenikov za makedonski jezik in književnost je Urošević označen kot »izrazito urban pesnik«, kar se nanaša predvsem na njegovo prvo pesniško zbirko (Богданоска 2008: 378).

slikarstvu, več kot dvajset pesniških in proznih zbirk, dve zbirki potopisov ter naslednje romane: modernistični prvenec *Okus po breskvah* (*Вкусот на праскуте*, 1965), apokaliptični stripovski roman *Dvorni pesnik v aparatu za letenje* (*Дворскиот поет во апарат за летање*, 1996), pravljичni roman *Zmajeva nevesta* (*Невестата на змејот*, 2008), *Divja liga* (*Дива лига*, 2000), *Madžun* (*Маџун*, 2018) in *Resnična, vendar skoraj neverjetna zgodba o družini Pustopolski, hiši ob Vardarju in štirih prstanih* (*Вистинита но не многу веројатна историја за семејството Пустополски, за куќата покрај Вардар и за четирите прстени*, 2022).

Nekaj Uroševićevih del lahko beremo tudi v slovenščini. Poleg omenjenega romana sta tu še dve knjižni objavi: v prevodu Vena Tauferja je leta 1975 pri založbi DZS izšla Uroševićeva prva pesniška zbirka, *Neko drugo mesto*, v mojem prevodu pa dvojezični izbor poezije in kratke proze *Nevarne svečanosti* (Ljubljana: Beletrina, 2016), in sicer ob avtorjevem gostovanju na festivalu Dnevi poezije in vina na Ptuj, preostale objave pa so revijalne ali zborniške.³

Večino (tako proznega kot pesniškega) literarnega opusa Vlade Uroševića, ki ga zaznamuje nekakšna obsedenost z obstojem vzporednih svetov (običajnega/realnega in neobičajnega/imaginarnega)⁴ ter krajev prestopa iz prozaičnega vsakdana v čudežni prostor skrivnosti, prežema magija kulturno pestrega mesta Skopja, kjer avtor živi in ustvarja. Njegova jezikovna pustolovščina, podkrepjena z ljubeznijo do (predvsem nadrealističnega) slikarstva, je usmerjena k doseganju specifične atmosfere skrivnostnosti. Urošević zaznava vznemirljivo neobičajnost v skoraj vsem, kar ga obkroža. Lahko bi rekli, da je čarolovec, ki svojo pisavo zasnuje na igri ter na ta način (po)išče razpoko med realnim in irealnim, skozi katero popelje bralca v čudovite pustolovščine skozi prostor in čas. V mnogih besedilih Vlade Uroševića se zgodba začenja v nekem realnem trenutku sedanosti v konkretnem mestnem okolju, največkrat

3 Nekaj pesmi v prevodu Vena Tauferja je izšlo v *Novi reviji* (januar–februar 1991), nekaj haikujev v prevodu Aleša Mustarja in nekaj kratkih zgodb (*Zgodovina in druge*) v mojem prevodu v reviji *Apokalipsa* (haiku v št. 94/95 iz leta 2005, kratka proza v št. 131/132 iz leta 2009), del njegove najdaljše pesmi, *Noč polne lune nad Skopjem*, pa v mojem prevodu v zborniku *Vilenica 2009*. Kratka zgodba *Višnjev liker* je v prevodu Timoteja Senčarja objavljena v zbirki makedonske fantastične kratke proze *V mesečini svet* (Ljubljana, Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani); zgodbe *Skrinja s skritim zakladom*, *Kar vidijo mačke* in *Lov na samorože* pa v mojem prevodu v izboru makedonske kratke proze *Kar vidijo mačke* (Ljubljana: Študentska založba, 2008).

4 V Uroševićevi pesmi *Neko drugo mesto* ima lahko mesto istočasno realno/znano in imaginarno/neznano podobo, odvisno od zorne točke lirskega subjekta: če si neko realno, znano mesto, označeno na zemljevidu, upamo pogledati na drug(ačen) način – če le malo nagnemo glavo, se zaradi igre svetlobe in senc njegova podoba spremeni in tako se najdemo pred okrasom pročelja neke stavbe, ki predstavlja začuden obraz z odprtimi očmi, in zdi se nam, kot da jo prvič vidimo. Tedaj se to mesto spremeni v neko drugo mesto, ki ga nemara ni na zemljevidu.

prav v Skopju, vendar kmalu, vzporedno z zapletom zgodbe, to mesto dobi drugačne oblike,⁵ s čimer postaja realnost neobičajna, mesto se spremeni v »neko drugo mesto«, kot je naslovljena avtorjeva prva pesniška zbirka.

Vlada Urošević v pogovoru z Vladimirjem Jankovskim takole pojasni svoj odnos do prostora in časa v literaturi:

Prostor je nekaj, kar me bržkone zanima bolj v smislu toposa kot pa odnosa prostor – čas. Kaže, da sem, vsaj v prozi, **pisatelj prostora**. V našem vsakdanu, vzporedno z običajnim prostorom, ki ga poznamo, obstaja še neki drug, skrivnostni prostor, v katerega lahko vstopimo le v določenih trenutkih in ki nam ponuja drugačno doživetje. **Mislím, da občutek vzporednih svetov, običajnega in skrivnostnega prostora, ki se pogosto mešata in katerih meje, kot pišem v pesmi Neko drugo mesto, niso vedno vidne, obstaja v meni že od mladosti, pojavil pa se je prav v povezavi s Skopjem**. Vedno sem mislil, da se da skozi kakšno ozko skopsko uličico vstopiti v neki drug svet. (Јанковски 2003: 55–56, prevedla in poudarila Subiotto.)

To idejo je avtor ubesedil tudi v svoji najdaljši pesmi *Noč polne lune nad Skopjem* (iz zbirke *Mane, tekel, fares*, 2002), kjer pravi, da je Skopje »mesto, v katerem ima Luna za svojo dolžnost, da premeša karte mogočega in nemogočega« (Urošević 2009b: 244).

Čas in prostor torej pri Uroševiću, ki ga Kapuševska Drakulevska (Капушевска-Дракулевска 2019: 32) označi za »geografa imaginarnega«, delujeta kot odprti hiperstrukturi, v okviru katerih soobstajajo konkretni zemljepisni kraji in imaginarni toposi,⁶ zgodovinsko izpričani dogodki ter notranja, psihološka izkustva, svetovi »zunaj« in »znotraj« človeka. V mreži takšne večdimenzionalnosti se premetava zgodba romana *Divja liga*, ki bi ga bilo med drugim zanimivo obravnavati z vidika žanra.

Vladimir Martinovski namreč ugotavlja, da prinaša roman *Divja liga* z vrstnega vidika v mozaik (takrat) petdesetletne zgodovine makedonskega romana⁷ nekaj novih in dragocenih barv in da bi ga lahko označili za detektivski,⁸ saj

5 Na primer v zgodbi *Lov na samoroge*: ko se stemni in pokrajino osvetli mesečina, se po mestnem parku sprehajajo samorogi; ali v romanu *Divja liga*: ko poletna nevihta prostor med mestnimi stavbami spremeni v akvarij, skozi nevidne morske tokove nad koralnimi grebeni povitih dreves, med televizijskimi antenami, vzravnanimi kot navigacijske naprave potopljenih ladij, plujejo velike blede meduze – najlon vrečke, ki jih je veter dvignil s kupa smeti (DL: 79).

6 Na primer knjižnica, ki jo obdajajo močvirja (*Knjižnica*), ali muzej, ki ga stražijo vojaki, medtem ko se v njem odvija ležerna zabava (*Zabava v muzeju*; obe zgodbi iz izbora *Nevarne svečanosti*).

7 Prvi makedonski roman, *Vas za sedmimi jeseni* Slavka Janevskega, je izšel leta 1952, leta 1957 pa tudi v slovenskem prevodu Frana Petréta.

8 Matej Bogataj ga v recenziji v *Mladini* označi za »arheološko kriminalko z ezoteričnim zapletom« (Bogataj 2009).

se njegova narativna struktura v veliki meri ujema z glavnimi koordinatami in zahtevami detektivskega romana⁹ (na začetku besedila se pojavi uganka, razrešitev pa je logična, vendar za bralca nepričakovana), čeprav v nekakšni maskirani in modificirani obliki (Мартиновски 2004: 102–103). Kršena je na primer osnovna (vendar ne zavezujoča) detektivska shema truplo-detektiv-storilec, saj trupla ni, vlogo detektiva pa prevzame glavni junak romana, Bojan, nezaposleni magister arheologije, ki vstopa v negotovo, mestoma nevarno preiskavo, katere glavni cilj je razkrinkati aktualne množične kriminalne prakse v Makedoniji, in sicer divje arheologe, skupine tako imenovanih zlatarjev ali »divje lige«. Koketiranje z žanrom detektivski roman je vidno tudi v medbesedilnem navezovanju na slavna detektivska dela Agathe Christie: »Bojan je začutil, kako se kot Hercule Poirot spušča v težavno in negotovo preiskavo« (DL:¹⁰ 104); »Zdaj imava še eno poredno deklico, je rekel Bojan. Kot v romanih Agathe Christie« (DL: 30); ter pustolovske filme: »Živim nevarno življenje, je rekel Bojan. Na trenutke se počutim kot Indiana Jones« (DL: 85).

Glavni junak romana *Divja liga* Bojan torej postane detektiv in razvozlava, dešifrira, dekodira, rekonstruira in pojasnjuje niz različnih semantičnih sistemov iz številnih starodavnih kultur in civilizacij:¹¹ od religij, kultov, predvsem mitraizma, iniciacijskih obredov in ezoteričnih učenj (kabala, alkimija, astrologija) prek dnevnških zapisov, pisem, likovnih del (freske in fotografija), enigmatičnega nakita do arheoloških in vojaških zemljevidov, šifriranih zapisov, skrivnostnih znakov, ki postanejo integralen del romanesknega tkiva (Мартиновски 2004: 105). Zanimivo je, da se niti skoraj vseh teh sistemov zavozlajo prav v Skopju, kamor je avtor umestil osrednje dogajanje v romanu, čeprav se pozneje pokaže, da se pravzaprav večina zgodbe pleče okoli skrivnostnega zapuščenega mitreja v bližini opustelega zaselka na jugu Makedonije, delno pa tudi na Ohridu in v Parizu. Martinovski ugotavlja, da Urošević v romanu *Divja liga* upošteva aktualne tendence detektivskega romana, ki po Bessièru (2001, nav. po Мартиновски 2004: 104) v 20. stoletju postopoma razvije status metažanra: iskanje in razreševanje uganke, značilne

9 Zupan Sosič detektivski roman označi za priljubljeni žanr detektivke, ki je sorodna kriminalki, njeno vsebinsko in strukturno določilo pa »je uganka, temelj detekcijske naracije, ki si prizadeva pritegniti pozornost bralca s sistematičnim reševanjem zapletenega problema (puzzling problem), pri čemer uporablja racionalna sredstva za pojasnitev točnih vzrokov in okoliščin skrivnostnega zločina. Rešitev uganke so storilci zločina, razkriti s pripovedno tehniko suspenza; premišljeno odlaganje razrešitve uganke (kdo je storilec) pa temelji na klimaksu« (2017: 316–317).

10 Kratica za roman *Divja liga*. Poudarke v navedkih iz romana označila Subiotto.

11 Zanimiva bi bila tudi obravnava tega romana v medpredmetni povezavi z zgodovino, predvsem pa umetnostno zgodovino (egipčanska civilizacija, antična doba, Otomansko cesarstvo, prva in druga svetovna vojna ...)

za detektivsko preiskavo, implicira in tematizira samo iskanje smisla in skrivnega pomena, značilno za proces ustvarjanja literarnega besedila, kot tudi za proces njegovega »branja« in interpretacije, saj je glavni junak v Uroševićevem romanu istočasno detektiv, bralec, razlagalec in pisatelj, čeprav je po poklicu arheolog. Strinjam se z Martinovskim (105), da se Urošević v romanu *Divja liga* pravzaprav spretno poigrava s horizontom pričakovanja, značilnega za žanr detektivskega romana,¹² od katerega pa bistveno odstopa v epilogu preiskave, saj Bojanu ne uspe razvozlati vseh ugank: »Nekatere stvari bodo gotovo ostale za vedno nejasne, je rekel Bojan. Zgodba, v kateri so povsem jasne vse stvari, ni vredna pripovedovanja« (DL: 185). Sicer pa je Vlada Urošević v intervjuju za makedonski portal Kultura ob dodelitvi nagrade Stale Popov za najboljšo objavljeno prozno delo v letu 2008, ki jo dodeljuje Društvo pisateljev Makedonije (prejel jo je za delo *Zmajeva nevesta*), o svojem delu rekel, da se rad igra z žanri in da se vsi njegovi romani žanrsko razlikujejo ter da je v romanu *Divja liga* pokazal blag ironičen odnos do popularnega detektivskega romana.

Zdi se, da Urošević vidi arheologijo kot neke vrste obsesijo iskanja elementov iz preteklosti v sedanjosti, kot nekakšno razkrinkavanje ugank, značilno tudi za detektivsko delo. Njegova strast do arheologije izvira iz možnosti, da se v zemlji najde kak ostanek starodavne civilizacije, kar tematizira tudi v romanu *Divja liga*. Tudi v tem romanu se namreč bralec ulovi v mrežo časovnih in prostorskih koordinat, ki izpostavijo predvsem kulturno pestrost Makedonije ter njeno vpetost v kulturno dediščino Evrope in Azije. Zaradi zemljepisne in zgodovinske prepisne pozicije skozi tisočletja je Makedonija in z njo Skopje pravzaprav prostor, kjer »se sloji mešajo, prevzemajo znamenja preteklosti in jih prenašajo v drug čas, prepletajo se v težko razumljiv palimpsest« (DL: 78).

V nadaljevanju si z izbranimi fragmenti iz romana oglejmo, kako Urošević zgodbeni prostor spreminja iz prozaičnega vsakdana (ali iz dejanskih mestnih ulic, trgov, mostov, zgradb) v čudežni prostor skrivnosti oziroma kako doseže zanj značilno atmosfero skrivnostnosti, ki je nekakšno vezivo pripovednega diskurza. Za razliko od prostora zgodbeni čas ni eksplicitno določen oziroma ne moremo razkrinkati leta, v katero je umeščeno dogajanje, vendar drobni

12 Tudi Bogataj (2009) ugotavlja, da se »Divja liga [...] dovolj dobro, torej predvsem distancirano in ponekod duhovito poigrava s tistim danes jako uspešnim in visokonakladnim žanrom, ki zmeša reinterpretacijo zgodovine, vplete vplive čim bolj oddaljenih ezoteričnih in okultnih združb v glavni, vidni in priznani – pa zato nič manj pregledni – tok zgodovine, vse skupaj pa začini s kriminalnim zapletom.«

Zanimivo je, da je roman *Divja liga* izšel istega leta kot popularna kriminalka *Angeli in demoni* Dana Browna, istega leta pa sta izšla tudi slovenska prevoda obeh romanov.

indici dajejo vtis sodobnosti (roman je izšel leta 2000), natančneje obdobja tranzicije. Določen pa je letni čas, osrednja zgodba se namreč dogaja poleti, v času največje pripeke, kar jo začini z razgretostjo in dodatno napetostjo, z malo šale pa lahko dodamo, da bralca spomni na znano popevko Dada Topića, da je Makedonija »tamo gdje vječno sunce sja«, torej »tam, kjer sije večno sonce«.

Romanesko dogajanje se prične v poletni pripeki na osrednji skopski tržnici Bit-pazar:

Okrog tržnice je vrelo kot na mravljišču. Prostor med stojnicami so pred soncem ščitila šotorska krila v kamuflažnih barvah, razdrte kartonske škatle, krpe. Med temi senčili, povezanimi med sabo z vrvmi in žicami, so se tu in tam dvigale kupole oranžnih in zelenih sončnikov, katerih barve so že zdavnaj zbledele na kakšni plaži. V senci pokrpanega nadstreška so se nakupovalci prebijali med kupi zrelih plodov. Obrazi, gibanje, razstavljeno blago, vse to je bilo v mehki senci, le tu in tam je sončno rezilo, ki se je prebilo skozi kakšno špranjo, bleščeče osvetlilo golo ramo nakupovalke, nož, ki reže sadež, prepoten obraz prodajalca. (DL: 7.)

Urošević »naslika« tržnico s hitrimi realističnimi potezami, kar se ujema z dinamiko opisanega prostora, kjer je gibanje živahno. Nato izpostavi – »bleščeče osvetli« – nekaj detajlov (gola rama nakupovalke, nož, ki reže sadež, prepoten obraz prodajalca) ter nadaljuje z zanj značilnim pripovednim postopkom: naštevanjem/kopičenjem predmetov:

Bojan je kupil breskve, nekaj pekočih paprik, paradižnik. Potem je zapustil krog, kjer so se prodajale poljščine, toda naokrog je bila še vedno gneča – preprodajalci so ponujali francoske parfume, izdelane v Turčiji, škotski viski iz Bolgarije, nestle čokolado iz Romunije, beneton majice iz Albanije, cigarete od kdove kod. Bojan ni gledal blaga, ki so ga vsiljivo ponujali – vedel je, da bodo, če samo za trenutek ulovijo njegov pogled, postali še bolj vsiljivi. (DL: 8.)

Bit-pazar, osrednji mestni trg z uradnim imenom Trg Makedonija (Ploščad Makedonija), sredi katerega se od leta 2011 bohota spomenik, poimenovan Bojevnik na konju, Kamniti (ali Kamen) most, obzidje Kale, Stara čaršija in v njej Muzej kot dejanske arhitekturne znamenitosti Skopja so točke, med katerimi se v romanu giblje Bojan, nekajkrat v družbi svojega dekleta Maje. Preostale dejanske in zgodbene lokacije, povezane s središčem makedonske prestolnice, so: Trgovski center (GTC), Narodni teater, Nacionalna knjižnica,

bulvar Sveti Kliment Ohridski, Arhiv Makedonije, most Goce Delčev ter nekaj lokalov (Rim-Pariz, Panta rei, Metropol, Buket). Imena teh lokacij so v romanu največkrat pospremljena z nizanjem vizualnih podob iz njihove neposredne bližine: vode, rastlinja, ljudi:

Bojan je odprl vrata avtomobila in Rom se je zvrnil noter skupaj s škatlama. Držal ju je v rokah in ves čas molčal, ko se je Bojan spuščal po ulici, ki je od **tržnice Bit-pazar** vodila proti **Nacionalni knjižnici**. (DL: 9.)

Ploščad je bil prazen, pritiskala je vročina. Romčki so skakali s **Kamenega mostu** v plitvi Vardar. Voda je imela barvo starega bronca, ki se ga je večkrat dotaknila roka: drsela je čez prod kot nož, ki se osvobaja rje. (DL: 14.)

Prečkala sta **most Goce Delčev** in se povzpela na **Kale**: za Šar planino je zahajalo sonce. Na redkih travnikih in pod kamnitimi mostovi so sedele muslimanske družine, tihe in resne, v sozvočju z notranjim in zunanjim svetom. (DL: 26.)

Avto je pustil na parkirišču pri stari zgradbi **Narodnega teatra**. Mimo so prišla tri razigrana dekleta, ki so nad hlačami nosila kratke črne bluže, pod katerimi je bilo moč videti popek – kot na reliefih iz starodavnega Egipta. Na **bulvarju Sveti Kliment Ohridski** se je lipovo listje s skrajnimi napori trudilo preživeti, kljub dimu iz izpušnih cevi. Listi so imeli neko bolezen, zaradi katere so bili videti mastni in svetleči. (DL: 72.)

Hodil je po glavni ulici, v senci nadstreškov, ki so ščitili izložbe. Bilo je prijetno hoditi skozi njihovo modrikasto prozornost, čeprav so bili prostori med njimi bleščeči, kot bi zamahnil z rezilom pred nezaščitenimi očmi. Pomikal se je z vzhodne strani **Ploščada** in pri tem izkoriščal sence divjih kostanjev. Na stolah pred **Metropolom** so pod senčniki sedeli nekdanji politiki in brali časopis. (DL: 74.)

Opoldne, medtem ko je Skopje premagovala vročina, je Bojan parkiral avto pred **Arhivom Makedonije**. Na travniku so pod grmičevjem ležali delavci iz »Parkov in zelenja«, ki so bili začeli kositi travo, ampak jim je vročina kmalu zmanjšala delovni elan in jih prisilila, da poiščejo senco. Ob pokvarjenem hidrantu, iz katerega je v klopotu brizgala voda, so veselo skakali bosonogi otroci. Čez mesto je pihal zavret veter.

Notri, v stavbi, je bilo sveže – klima naprave so delale in Bojanu se je zazdelo, kot da se spušča v podzemlje, v katerem vlada ne samo nek drug letni čas, temveč tudi druga časovna epoha. (DL: 178.)

Sprememba temperature v interierju Arhiva Makedonije vpliva na junakovo percepcijo časa, s čimer pa je subtilno napovedano tudi odkritje dokumentov, vezanih na drug čas, vendar isti prostor, ki vodijo k razkrinkanju uganke.

Sprememba zgodbenega prostora iz prozaičnega v čudežni prostor skrivnosti je zagotovo najbolj opazna pri upodobitvah Stare čaršije, poimenovane tudi Stara skopska čaršija, Stara turška čaršija ali samo Čaršija. To je trgovski in kulturnozgodovinski del središča Skopja, ki leži med Kamnitim mostom in tržnico Bit-Pazar ter med obzidjem Kale in reko Seravo in v katerem se prepletajo ostanki otomanske, bizantinske in modernistične arhitekture, med njimi tudi Muzej Makedonije. Kaže, da je za Uroševića prav zaradi prepletenosti znakov iz različnih kultur in civilizacij, ki nosijo v sebi sporočila od daleč, ta del mesta najbolj vznemirljiv in zato primeren za točko prehoda iz realnega v imaginarno. V njem (prek fokalizatorja Bojana) vidi »neko drugo, notranje mesto«, saj Čaršija utripa z neko skrito energijo, ki je drugi deli mesta nimajo:

Bilo je že skoraj poldan: Stara čaršija je živela z zadržanim ritmom, utripala je z neko skrito energijo, ki je drugi deli mesta niso imeli. Bojan si je ogledoval izložbe zlatarn – med robo, prineseno iz Istanbula, je bilo veliko simbolov islama, ponekod pa je bilo videti tudi kitajski znak taj či, s protipostavljenimi elementi jina in janga, izdelanimi v črnem in belem emajlu; v neki izložbi je videl celo egipčanski ank, čez katerega je bil razpet Kristus. V teh prostorih so se kot vedno znaki dotikali, se mešali in prepletali, nosili s sabo svoja sporočila od daleč in jih mrmrali na uho tistemu, ki se je bil pripravljen ustaviti in jih poslušati. (DL: 76.)

Bojan je prijel Majo za roko in jo popeljal čez prečno uličico proti **Muzeju**. V mestu se je odpiral prostor nekega drugega, notranjega mesta: s skrivnimi prehodi, komaj berljivimi znaki, enigmatičnimi kažipotí. Obstajali so samo slabo označeni vhodi, ki so vodili k nepredvidljivim središčem zapletenih zgradb, skozi kakšno zapuščeno dvorišče ali umazane delavnice so se odpirale možne poti do nikjer evidentiranega spomenika ali do nikoli odkrite vizure. Vse je bilo pomembno: napis zavarovalnice, ki je že zdavnaj ni več, ostanek izbrisane imena podjetja, emblem iz zarjavelega železa na napol zgniti ograji: vse je imelo svoj drug, drugačen, skrit pomen, svojo skrivnostno vsebino, zamaskirano za nepoučene. Skozi prepovedano četrt mesta sta hodila dva radovedneža, ki nista imela ključa, vendar sta slutila skrivnosti. (DL: 14–15.)

A tudi Stara čaršija je čarobna, skrivnostna samo ob določenem delu dneva, in sicer v času najhujše vročine. Pred in po tem skrivnost izjemnosti dela tega mesta izgine in prostor zopet preide iz imaginarnega v realnega:

Ko sta stopila iz Muzeja, je sončna pripeka že popustila, zrak pa je postal še bolj gost in težek; v majhnih uličicah na **Čaršiji** je bilo soparno. Bilo je veliko mimoidočih – vse je bilo drugače kot takrat, ko sta hodila proti Muzeju. Družine z otroki so se ustavljale ob izložbah, vstopale v prodajalne, izstopale s paketi kupljenega blaga, se prepirale in spet in spet preračunavale porabljeni denar. Prodajalci so se klicali čez ulico, iz čajnic so prihajala dekleta s steklenimi kozarčki čaja na medeninastih pladnjih, bilo je hrupno in pisano, z veliko gibanja; skrivnost izjemnosti tega dela mesta je izginila. (DL: 17.)

Prečkal je **Kamen most** in se potopil v sejmsko pisanost **Stare čaršije**. Toda tokrat ni imel občutka, da vstopa v zaprt svet, ki je z nevidnimi mejami ločen od drugega dela mesta: dopoldan je bil del dneva, ko so bile skrivnostne vezi med stvarmi prikrite z neko navidezno poslovnostjo, vse dvosmiselne dejavnosti so izgubile svoj drugi, globlji pomen, in pred Bojanovimi očmi so se odstirale samo navadne prodajalne in obrtniške trgovinice brez česarkoli nenavadnega v blagu, ki so ga prodajale, in v dejavnostih, ki so se v njih izvajale. (DL: 74–75.)

V romanu pa zasledimo tudi podobe celotnega mesta, natančneje centra Skopja. Z obzidja Kale ga romaneskna junaka opazujeta s ptičje perspektive; to je mesto, ovito v prašno meglo, razvlečeno, polno nepredvidljivih ritmov v razporedu blokov, neurejeno in težko ulovljivo v kakšno racionalno formulo prostora, v njem se »ostri, moški vogali ulic prepirajo z blago, ženstveno zaobljenostjo nabrežij reke« (DL: 27). Dokaj realistično orisane dnevne podobe Skopja (z izjemo Čaršije in Muzeja okrog poldneva) se razlikujejo od večernih, ko dobi mesto drugačno, nekoliko demonsko podobo. V citiranem fragmentu se to kaže kot sprememba zvoka, kot izpad iz običajnega ritma:

Skozi mesto je bil utrip večera – pospešen, malce vročičen, z nenadnimi sinkopami; v njem je bila izgubljena racionalna usmerjenost dopoldanske naglice: sedaj je ta ritem v sebi nosil nekaj nepredvidljivega, poljubnega, blaznega. Bili so trenutki, ko so avtomobili prehajali v živčno bučnost in rojili okoli križišč; potem se je dogajalo, da ni šel mimo niti eden; z nekaterih ulic je prihajal vrvež skupine mladih ljudi, zbranih pred neko kavarno; sosednje ulice so bile mračne in tihe. Dnevna pravila niso več veljala – mesto se je spreminjalo, odvrгло je svojo poslovno resnost in v svojem rahlo premaknjemem dekorju dobivalo nekaj sejmskega in karnevalskega. (DL: 153–154.)

Ko se Bojan vrne iz Pariza,¹³ se razveseli »svojega« mesta, ki ga tokrat doživlja predvsem prek znanih vonjav:

13 V romanu najdemo tudi čudovite upodobitve Pariza.

Večer je bil gost od poletnih vonjav – skorje lubenice, ki so gnile v sosednjem kontejnerju, pražene paprike iz stanovanja od spodaj, izparevanje namočene trave z bližnjih dvorišč. Nad Skopjem je ležala topla zmes komaj prepoznavnih ostankov poletnega dne: vijolični plini iz izpušnih cevi avtomobilov, prah, ki ga je dvignilo brcanje žoge na izsušenem travniku, mačji urin iz skritih prehodov med bloki, dim iz gostilniških žarov, pomendrane marelice z drevesa, ki je preraslo ograjo in se povесilo nad pločnik. Ta vonj je bil precej drugačen od pariškega – ne toliko eksotičen, pač pa znan in bližnji. Bojan ga je zadovoljno vdihnil. (DL: 150.)

Epilog zgodbe pa Urošević postavi v septembrsko Skopje, ko se v mesto po poletni razgretosti počasi vrača običajna živahnost. Tu je opis osredotočen na vizualno podobo, ki jo dopolnjuje slušna:

Po opustošenju v poletnih počitnicah se je Skopje spet polnilo. V mestu je bilo vse več deklet, ki so kazala porjavela telesa, ki jih kratke poletne oblekice niso dovolj pokrivalo. V prodajalnah športnih copatov in kopalk so že najavili velik popust blaga. Bojan je šel mimo kavarne Rim-Pariz: obiskovalci so bili še vedno redki, še vedno ni bilo običajne živahnosti, samo nekaj novopečenih poslovnežev, na kratko postrizženih, v črnih majicah s kratkimi rokavi in z zlatimi verižicami okoli vratu, je vodilo poslovne pogovore. Govorili so precej glasno in živčno gestikulirali. (DL: 175.)

Na koncu si oglejmo še daljši fragment iz osemnajstega poglavja, ki vsebuje poseben (prav tako fikcijski) diskurz, oblikovan kot dokument, s pomočjo katerega Bojan razkrinka del uganke: pismo Prosvetljene bratovščine s konca 18. stoletja. Fragment vsebuje podobe Skopja iz drugega časa, ki je od osrednjega zgodbenega časa oddaljen dobri dve stoletji, podane pa so s perspektive tujcev, Francozov, ki potujejo po Otomanskem imperiju. Tudi tu sta izpostavljeni lokaciji Čaršija kot »srce mesta« ter »prekrasen in star« most, ki ga prepoznamo kot današnji Kamniti most. Opis mesta, ki ga popotniki (z Zahoda) občutijo kot »Vrata Orienta«, kot mešanje bizantinske in islamske arhitekture, je, za razliko od zgoraj navedenih kratkih orisov, katerih fokalizator je Skopjanec Bojan, precej podroben, vendar prav tako vključuje sliko, zvok in vonj:

Mi smo v **Skopju**. Zdi se nam, da smo prišli do Vrat Orienta – minareti džamij tekmujejo v višini s topoli, kupole amamov kipijo proti nebu kot velikanski plodovi, ki so zrastle med hišami. Čeprav že kakšnih deset dni potujemo po Otomanskem imperiju, se nam zdi, kot da šele zdaj prihajamo v njegove prave

kraje – geografsko smo v Evropi, toda naokrog se že čuti sapo Azije. To je Azija, ki je pozabila ali pa odrinila svoje velike filozofske in religiozne ideje, neka bolj prizemljena Azija – pa kljub temu Azija. Zaradi tega smo seveda vznemirjeni. Bizanc in islam se mešata v neverjetnem spoju: nad zgradbami, nad gibanjem ljudi, nad prizori, ki se odpirajo pred nami, leži nek neizrekljiv misterij, ki iz mesta dela čudežno sestavljanko, izredno zapleteno za reševanje, a ravno zato močno privlačno.

Tisto, kar takoj pade v oči, je, da so na strani velikih javnih zgradb, amamov in hanov kot kakšne školjke na trupe starih ladij prilepljene številne majhne prodajalne, včasih zgrajene iz povsem netrajnega in trošnega materiala, vendar zelo pitoreskne. In te prodajalne, kot tudi tržnice, so prepolne blaga, ki prihaja z Levanta – iz Anatolije, Sirije, Egipta – in vse to bogastvo je pomešano z grozno revščino nekaterih prebivalcev mesta. Veliko beračev je, pohablencev, obupancev, ki molče prosijo za miloščino in v nas uperijo le pogled – in drugih, ki klepetavo in z najbolj nemogočimi grimasami stegujejo roke proti nam in nam nudijo kaj naprodaj ali pa nam ponujajo usluge, ki jih ne razumemo. Ko hodimo po ulicah, nas spremlja čudenje, klicanje, včasih celo sovražne geste. Vse se zliva v eno gosto množico oslov, mul, potepuških psov, raznih vrst brezdelnežev, prodajalcev, ki glasno ponujajo svoje blago, razcapanih otročaje in zamotanih starih žensk. Vonjave, ki se širijo naokrog, so težke, v sebi imajo nekaj zahrbtnega in grozečega, med njimi prepoznavamo jasmín, cimét, nageljnové žbice, origano in neizbežni ovčji loj. Strašno veliko muh je – na plodovih na tržnici, na hrani po okrepečevalnicah, na obrazih slepcev, a zdi se, kot da to nikogar ne moti. Vse se sprejema z nekakšnim orientalskim fatalizmom: stvari so takšne, kot so, in nihče nima moči, da bi pomislil, da bi to spremenil.

Čaršija je srce mesta: na njenih ulicah je čutiti, kako bije, tu bolj tu manj pospešeno, kako trepeta v vročici. Ko se malo oddaljite od tega zavretega utripa kaotičnih gibanj, vstopite v splet uličic, ki živijo povsem drugačno življenje. Orient je tu prisoten na drugačen, vendar nič manj poseben način: visoki zidovi, ki obkrožajo vrtove, v katerih se hiše včasih komaj vidijo od obilnega zelenja, umik pred radovednostjo mimoidočih, zaprtost za zunanji svet. Po dvoriščih rastejo smokve in pogosto kutine in tepke. Med cvetjem se sprehajajo pavi.

V mestu je veliko sledi starih zgradb, včasih samo zidovi, ki ne morejo veliko povedati o poreklu in namenu nekdanjega poslopja. **Čez reko vodi most,**

prekrasen in star; ob sončnem zahodu ima njegov rumenkasti kamen plemenitost jantarja. Kristjani pravijo, da je rimski ali bizantinski, Turki pa, da ga je zgradil neki njihov sultan. Kakorkoli že, ni jasno, čemu je zgrajen, saj ni na desni strani reke tako rekoč ničesar – ena džamija, nekaj mlinov in neskončno opustelo polje s turškim pokopališčem, obraslim z divjimi travami. Lahko bi se reklo, da most prečkajo samo redki vaščani, ki peljejo svoje pridelke na tržnico, in pogrebne povorke. Na njem sedijo berači, ki – ko gremo mimo mi – obupno vpijejo in dvigajo svoje palice ter kažejo ostudne štrclje in zagnojene rane po telesu. (DL: 189–191.)

Tudi v tem fragmentu se literarna upodobitev mesta nanaša na dejanske lokacije (Čaršija in Kamniti most), le da pri njej avtor ne izhaja iz lastne izkušnje sodobnega Skopja, pač pa se najbrž naslanja na zgodovinopisna dela, arhivske dokumente in potopise. S tem, ko je Urošević v roman vtikal upodobitve Skopja (in nekaterih drugih makedonskih krajev) iz različnih zgodovinskih obdobj, je pokazal, da mesto kot prostor hrani v sebi skrivnosti, vpete v pričevanja iz drugega časa, vendar istega prostora: nekatere lahko razkrinkamo, nekatere pa ostanejo za vedno nejasne, saj, kot avtorjevo idejo ubesedi glavni junak romana: »Zgodba, v kateri so povsem jasne vse stvari, ni vredna pripovedovanja« (DL: 185).

Vira

- UROŠEVIĆ, Vlada, 2009a: *Divja liga*. Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- UROŠEVIĆ, Vlada, 2009b: Noč polne lune nad Skopjem. *Vilenica / 24. Mednarodni literarni festival* (ur. Miljana Cunta, Tanja Petrič). Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 240–244. <<https://vilenica.si/wp-content/uploads/2015/10/almanac-2009-web.pdf>>.

Literatura

- BESSIÈRE, Jean, 2001: *Quel statut pour la littérature?* Paris: Presses Universitaires de France.
- BOGATAJ, Matej, 2009: Balkanska zlata mrzlica. *Mladina*, št. 50.
- SUBIOTTO, Namita, 2009: Obsedeni z arheologijo. V: Vlada Urošević: *Divja liga*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 197–204.
- ZUPAN SOSIĆ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- БОГДАНОВСКА, Билјана, 2008: *Македонски јазик и литература за матуранти*. Скопје: Бомат графикс. 293–314.

- ГЕОРГИЕВСКА-ЈАКОВЛЕВА, Лорета, 2008: Современа македонска книжевност. *Македонскиот јазик во глобалниот свет* (ур. Максим Каранфиловски и др.). Скопје: Влада на Република Македонија. 66–79.
- ДРУГОВАЦ, Миодраг, 1990: *Историја на македонската книжевност: XX век*. Скопје: Мисла.
- ЈАНКОВСКИ, Владимир, 2003: *Огледало на загатката (разговори со Влада Урошевиќ)*. Скопје: Сигмапрес.
- КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА, Лидија, 2004. Големата авантура на Влада Урошевиќ или заводливиот танц на една имагинација. Влада Урошевиќ: *Свездени овоштарници. Избрани дела, книга прва*. Скопје: Магор. 5–14.
- КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА, Лидија, 2019: Влада Урошевиќ како раскажувач. *Спектар (Скопје) бр. 74*. 27–40.
- МАРТИНОВСКИ, Владимир, 2004: Жанровските координати во романот *Дива лига* од Влада Урошевиќ. *50 години од македонскиот роман*. Скопје: Институт за македонска литература. 102–106.